

A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ TÖRÖK KÖLTŐI

A Magyarország középső részét meghódító oszmánok között jeles tollforgatók is akadtak. Verseltek a dervisek és a hivatásos értelmiségiek, sőt a katonák is szép számmal. Akadtak közöttük javadalombirtokosok, bégek, de néha egyszerű lovasok is, sőt még budai pasát is találunk sorukban, Arszlánt.¹ Vajon hogyan alakult e szépen fejlődő irodalmi élet a tizenöt éves háború idején? A magyar költészet ekkoriban jelentős alkotásokkal gyarapodott, elég csupán Balassi Bálint, Rimay János vagy Wathay Ferenc műveire gondolnunk.

Nem vagyunk könnyű helyzetben, amikor a hódoltsági alkotókat vagy a magyar végekhez kötődő verseket kívánjuk összegyűjteni. Részben azért, mert a költemények jelentős része kiadatlan, a kéziratok pedig nehezen hozzáférhetőek. Másrészt az oszmán költészet kerüli a konkrétumok említését, ritkán találunk olyan utalásokat, amelyek a szerzés idejét, esetleg helyét határozzák meg. Ez még az egyébként sem túl nagy számú hitharccal foglalkozó költeményre is igaz. Néhányat azonban így is sikerült fellelnünk, Ahmed szultán vagy Gázi Giráj tatár kán tollából. Több eséllyel kereshetünk magyar vonatkozásokat az elbeszélő irodalom körében. A XVI. század végén még léteztek, sőt bizonyos szempontból virágkorukat élték az epikus költemények (*mesznevi*), amelyek közül jó néhány éppen a hódoltsági eseményeket mesélte el (Szarhos Abdí efendi, Vüzdúdí Mehmed, Talíkízade Szubhí). De költői tehetséget igényeltek az alapvetően prózai krónikák verses betétei is (Dzsáfer Ijání). A magyar végekhez kötődő irodalmi alkotások különleges rétegét képviselik a kronogrammák (*tárih*). Az egy-két sortól a hosszabb versekig terjedő művecskék valójában fejtörőnek tekinthetők, bizonyos részük betűinek számértékét összeadva a leírt esemény dátumát kapjuk meg.² Számos ilyen maradt fenn a tizenöt éves háború korából is.

Gyűjtésünk során megpróbálhatunk a szerzők személyéből kiindulni. Elvileg könnyű dolgunk van, a költők életrajzát már a XVI. század közepe óta gyűjtötték, vaskos kötetekbe (*tezkire*) rendezték. Csakhogy az életutak alig néhány mondatban kerültek rögzítésre; hogy költőnk részt vett-e például a hódoltsági hadjáratokban, az igen ritkán derül ki belőlük: leginkább abban az esetben, ha itt érte őket a halál (Fedájí, Harímí, Dervis pasa). Az életrajzgyűjtemények másik hátránya az, hogy a költőket művésznevük (*mahlasz*) szerint sorolják fel. Így a krónikákban, hivatalos iratokban felbukkanó személyek polgári nevük alapján nem egykönnyen kereshetők vissza. Az igazi nehézség tehát a polgári és a költői név összekapcsolása. E meglehetősen bonyolult – leginkább szerencsét igénylő – munka a jövőben bizonyosan számos eredménnyel fog még járni.

¹ A tizenöt éves háborút megelőző időszak hódoltsági irodalmáról bőven értekezem közeljövőben megjelenő könyvemben: A Palatics-kódex török versgyűjteményei (1588/89). A korszak katona költőire lásd *Sudár Balázs*: Katonaköltők a 16. századi hódoltságban. In: Félhold és kereszt. Konferencia és kiállítás a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban 2001. október 17. / Hilal ve Haç. 17 Ekim 2001 tarihinde Başkent Szabó Ervin Kütüphanesinde bilimsel konferans ve sergi. Budapest, 2002. 44–53. o.

² A kronogramokra lásd a *Keletkutató*s hasábjain a közeljövőben megjelenő tanulmányomat: Mikor épült a Császár fürdő? Egy török kronogramma nyomában.

A fent vázolt két kutatási irány sok munkát, viszont meglehetősen kevés – bár számunkra nem nélkülözhető – eredményt ígér: tűt keresünk a szénakazalban. Szerencsére az irodalmi vénával is rendelkező történétírók számos hosszabb-rövidebb verset, versrészletet feljegyeztek, amelyek jó kiindulópontul szolgálnak a további kutatásokhoz. A tizenöt éves háború időszakára vonatkozóan például különösen nagy haszonnal forgattam Szelániki Musztafa efendi krónikáját. Rendelkezésünkre áll néhány összefoglaló munka is, amelyekből szintén meríthetünk ötleteket. Az elbeszélő irodalom terén elsősorban Agâh Sirri Levend nevét kell kiemelnünk, a magyar vonatkozású versek gyűjtésével pedig İsmail Tosun Saral és Emre Saral szerzett elévülhetetlen érdemeket.

A hódoltsággal kapcsolatba hozható költők egy része sosem járt a végeken, egyszerűen csak reflektáltak az itteni eseményekre. Többségük azonban hosszabb-rövidebb ideig itt időzött, még ha nem is helyi szolgálattevőként: inkább a hadjáratok idején „átvonuló” katonák voltak. Így azután nem tartoztak a szorosan vett hódoltsági értelmiséghez. Jelentőségüket mégsem szabad alábecsülnünk, gyakran minden bizonnyal érdemben hozzájárultak a helyi kulturális élet alakulásához: Ibrahim Pecsevî valószínűleg élete fontos eseményei között tartotta számon, hogy Gázi Giráj krími tatár kánnal, a jeles költővel többször is találkozhatott 1602–1603 telén. Ha a nagy hadjáratok hosszabb itt tartózkodást nem is tettek lehetővé, általuk a kor legjelentősebb gondolkodói is eljutottak a hódoltságba (pl. Szádeddín efendi és fia, Hodzsazáde Mehmed efendi). Találunk azonban néhány ténylegesen itt élő, itt szolgáló költőt is. Időszakunkban a három legjelentősebb közülük Dervis pasa, Szarhos Abdí efendi és Dzsáfer Ijání.

Összegzésképpen azt mondhatjuk, hogy az irodalmi élet nem szűnt meg a végeken a hosszú háború időszakában, de – jelenlegi ismereteink szerint – átalakult. Nem a letelepedettek, hanem az alkalmilag, rövid ideig itt tartózkodók jutottak vezető szerephez. (Legalábbis az ő munkáik maradtak inkább ránk.) Az alábbiakban művésznevük szerinti abécé rendben közlöm a költőket, rövid életrajzokkal együtt. A függelékben pedig néhány fontosnak vagy jellemzőnek tartott vers fordítása olvasható.

Abdí efendi/cselebi/ Szarhos Abdí cselebi. A jeles történétíró, Kodzsa Nisándzsi Musztafa tanítványa, s egy másik jeles értelmiségi, az életrajzíró Nevizáde Atái rokona. Forrásainkból úgy látszik, szolgálatait a szultáni díván (*díván-i hü májún*) írnokeként kezdte.³ Ilyen minőségében vett részt az 1594-es hadjáratban, amelyről rövidebb, mindössze 317 sorpárra rúgó elbeszélő költeményben emlékezett meg (*Janik kala fetih-námeszi*, 'Győr vára bevételeének története').⁴ 1600-ban részt vett a kanizsai hadjáratban, mint szultáni *túgrakes*,⁵ itt kaszidéket írt Kodzsa Nisándzsinak.⁶ 1601 augusztusában egy Debrecenben megőrzött nyugta arról tanúskodik, hogy a város lakói egy bizonyos Szarhos Abdí efendinek fizettek be adót.⁷ Bár tisztsége nincs meghatározva, valószínűleg

³ Említi Abdulkádír efendi: Topçular Kâtibi 'Abdülkadir (Kadrî) Efendi Tarihi. (Metin ve Tahlîl) I–II. Haz. *Yılmaz, Ziya*. Anakra, 2003. (A továbbiakban: *Abdülkadir*) 179. o.

⁴ „Abdí cselebi... a magas porta írnokei közül (*az küttáb-ı der-i âli*), aki Szarhos Abdíként ismert”. *Levend, Agâh Sirri*: Gazavât-nâmeler ve Mihaloğlu Ali Bey'in Gazavât-nâmesi. Ankara, 1956, 94–5. o. A műből hosszabban idéz Dzsáfer Ijání, Abdí nevének említése nélkül. *Câfer İyânî*: Tevârih-i Cedîd-i Vilâyet-i Üngürüs (Osmanlı-Macar Mücadelesi Tarihi, 1585–1595). Haz. *Kirişcioğlu, Mehmet*. İstanbul, 2001, 81. o. További részletet közöl *Ertaylan, İsmail Hikmet*: Gâzi Geray Han hayâtı ve cserleri. İstanbul, 1958, 24–25. o.

⁵ A szultán nevét az okiratokra kanyarító kalligráfus.

⁶ *Atâi, Nev'i-zâde*: Hadaikü'l-Hakâik fi-Tekmilâti'l-Şakâik. İstanbul, 1268. 114. o.

⁷ *Fekete, L.*: Die siyaqat-schrift in der türkischen Finanzverwaltung. Budapest, 1955. I. 532–33. o.

egri defterdár lehetett, minthogy Debrecen ekkoriban Egernek adózott. Feltevésünket megerősíteni látszik egy 1598-ból származó feljegyzés, amely szerint egy bizonyos Abdí mütefferrikát, korábbi díván-kátibot egri defterdár (tartományi pénzügyi igazgatóvá) neveztek ki.⁸ Ugyanezen évben verset írt Csanád visszafoglalásának örömeire (1598. szeptember), az új parancsnokot, Sákákí Ibrahim béget is említve.⁹ (Lásd a függelékben!) A nem túl jelentős eseményre való reflexió hódoltsági jelenlétét sejteti. E szerint tehát hosszabb ideig szolgált a magyar végeken. 1605-ben kronogramát írt Esztergom visszafoglalásának örömeire, bár arról nincs adatunk, hogy az események részese volt-e.¹⁰ 1621-ben halt meg.

Meg kell említenünk vele kapcsolatban még egy hosszabb verses panaszlevelet is, amelynek szerzője egy bizonyos Abdí efendi, a szultáni díván írnoke volt, s aki véleményünk szerint Szarhos Abdíval lehet azonos.¹¹ A végvidék áldatlan viszonyait, elsősorban a hivatalnokok túlkapásait, a korrupciót taglaló levél alapos helyismeretről vall. Minthogy Gyórt és Pápát török kézen levőnek mondja, a munka 1594. szeptember 29-e és 1597. augusztus 20-a között keletkezhetett. (Szelánikí – aki a szöveget fenntartotta – Esztergom 1595-ös elvesztése kapcsán említi.) Ezek alapján Abdí talán már korábban is hosszabb időt töltött a magyar végeken. (Utóbbi panaszlevelét lásd a függelékben!)

Költészete nem váltott ki jelentősebb visszhangot, mindössze egyetlen életrajzgyűjtemény szentel neki néhány sort,¹² e tény talán hosszas végvidéki szolgálata, talán az akkoriban már kevésbé értékelt elbeszélő költemények iránti vonzalma magyarázhatja.

Adli/Adni. III. Mehmed szultán (1566–1603, szultán 1595–1603) költői neve, versei nem túlságosan jelentősek.¹³ Hírnevét Eger elfoglalásával és a mezőkeresztési csatával írta be az oszmán történelembe. Önálló verseskötete (*díván*) valószínűleg nem volt, alig néhány verse ismert.¹⁴

Ahmed/Bahtí. III. Mehmed legidősebb fia, III. Ahmed (1588–1617) tizennégy évig ült a szultáni trónon (1603–1617). A kor szokása szerint kiváló nevelésben részesült, amelynek keretében a költészettel is megismerkedett. Bár nyolcéves korától verselt Bahtí és Ahmed költői nevekkkel, alig néhány tucat költemény maradt utána.¹⁵ Ezeket egyrészt az iszlám misztika – elsősorban Mevláná Dzseláledín Rúmí – hatása járja át, másrészt feltűnően sokszor emlékezik meg a hadieseményekről, így a tizenöt éves háború történéseiről is. (Tudomásunk szerint sosem járt a hódoltságban.) Meg kell említenünk Esztergom és Visegrád (1605. szept. 8. és okt. 3.), valamint Pest (1604. szept. 5.)¹⁶ bevételét után szerzett hálaadó versét, továbbá egy könyörgését a győzelemért. (A verseket lásd a függelékben!)

⁸ Finkel, Caroline: *The Administration of Warfare: the Ottoman Military Campaigns in Hungary, 1593–1606.* Wien, 1988. 285. o.

⁹ Solak-zâde Tarihi. Haz. Çabuk, Vahid. Ankara, 1989. II. 397. o. (A továbbiakban: *Solak-zâde.*)

¹⁰ Közli: *Kâtib cselebi.* Török Történetírók. III. (Ford. Karácson Imre.) Budapest, 1916. 357. o.

¹¹ Szelánikí Mustafa Efendi: *Tarih-i Salánikí.* Haz. İpsirli, Mehmet. Ankara, 1999. II. 518–523. o.

¹² Fâizî: *Zübdetü'l-Eş'ar.* A munkát csak kivonatban láttam: Tezkirelere göre Divan Edebiyatı İsimleri Sözlüğü. Haz. İpekten, Haluk – İsen, Mustafa – Toparlı, Recep – Okçu, Naci – Karabey, Turgut. Ankara, 1988. (A továbbiakban: DEİS) 2. o.

¹³ Rizâ: *Tezkire-i Rizâ.* İstanbul, 1316. 8–9. o.; *Riyâzi:* *Tezkire-i Riyâzi.* MTAK Keleti Gyűjtemény, Török o. 238. (a kézirat számozatlan).

¹⁴ Şardağ, Rüstü: *Şair Sultanlar.* Ankara, 1982. 202. o.

¹⁵ Şardağ 1982. 203–215. o.

¹⁶ Tóth Sándor László: *A mezőkeresztési csata és a tizenöt éves háború.* Szeged, 2000. 437, 439. o.

Dervis pasa. Dervis pasa a boszniai Mosztárban született, de a szultáni szerájban nevelkedett III. Murád szultán idejében (1574–1595). Itt a *dogandzsik*, azaz a szultáni sólymászok közé került, majd azok helyettes vezetője lett (*dogandzsi kethüdászi*) még 1586 előtt. 1590 körül már a sólymászok feje (*sahindzsibasi/csákirdzsibasi*), s ezt a tisztséget töltötte be III. Mehmed trónralépésekor (1595) is. Majd mekkai zarándoklatra ment, de ez után újra korábbi tisztségét kapta vissza 1596 márciusában. E minőségében követte a szultánt a magyarországi hadjáratra, Eger alatt és a mezőkeresztesi csatában tanúsított vitézségéért azonban *kücsük mirahórrá* (kis istállómeister) léptették elő (1596). Igaz, 1597 januárjában újra korábbi tisztségében tűnik fel. Az udvari szolgálatból 1599 januárjában bocsátották el, amikor boszniai beglerbéggé nevezték ki.¹⁷ E minőségében leginkább a magyarországi harcokban forgolódott. 1599-ben csatlakozott Ibrahim pasa nagyvezír seregéhez, amely hosszú vajúdas után Érsekújvár ellen indult. Dervis feladata – a tárokkal együtt – a portyázás volt.¹⁸ 1600 nyarán a pápai lázadó vallonok többek közt vele egyezkedtek.¹⁹ 1601 szeptemberében a Székesfehérvárt ostromló keresztény seregek ellen küldött felmentő csapatok egyik parancsnoka, az október 9–15 között zajló csaták tevékeny résztvevője.²⁰ 1602 augusztusában ugyanazon vár ostromának egyik vezetője.²¹ 1603 elején letették boszniai posztjáról, de továbbra is jelen volt a végvidéki harcokban. A Buda felmentésére induló török had egyik vezére, a csepel-szigeti összecsapásban vesztette életét (szeptember 28-án).²²

Az udvarban azonban nem csak a hadimesterségre képezték ki Dervist, hanem művelt embert faragtak belőle, aki remekül megállta a helyét a költészet területén is. Már fiatalon törökre fordította Bennáj *Szehá-námé* ('A bőkezűség könyve') című hosszabb elbeszélő költeményét, Murád szultán parancsára. Rendezett versgyűjteményéről nem tudunk, de hírnevét mutatja, hogy sírjára a Csepel-szigeten egyik versét vésték fel.²³ Jelen tanulmányunkban az Egri győzelem emlékére szerzett versét idézzük.

Dzsáfer Ijání Pécsen született, élete nagy részét a hódoltságban töltötte. Apja Haszan, a hercegovinai szandzsákban volt flottaparancsnok (*nehir kapudáni*). Tanulmányait saját bevallása szerint a kor jelentős tudósainál végezte, bejárta az arab tartományokat, majd visszatért szülőföldjére. Pécsen jó ideig kádi(bíró)helyettes, majd az oszmán bürokrácia több lépcsőjét megjárva 1586/87-ben már a budai kádi helyettese (*náib*). 1592-ben szintén Budán a tartományi pénzügyigazgatás egyik vezetője (*málje tezkiredzsisi*), majd az elmozdított Szinánpasazáde Mehmed beglerbéggel együtt Isztambulba megy.²⁴

¹⁷ A kinevezés dátuma nem egészen bizonyos. Szelániki teszi ekkorra (*Selániki* 1999. II. 703. o.), s megcrósíti Hasanbeyzáde is, aki szerint e minőségében vett részt az újvári hadjáratban. (*Hasanbeyzáde: Târih. Nezihi Aykut* kiadatlan disszertációja az Istambuli egyetemen található. Edebiyat Fakültesi Tarih Semineri Kitaplığı no 3277. 221. o.) Ezzel szemben Abdülkadir efendi ebben az időben még egy bizonyos Haszant nevez meg boszniai beglerbéggént. *Abdülkadir* 2003. 266. o.

¹⁸ *Hasanbeyzáde* 220. o. A hadjáratról lásd *Tóth* 2000. 304–308. o.

¹⁹ *Tóth* 2000. 310. o.

²⁰ *Tóth* 2000. 333–338. o.

²¹ *Tóth* 2000. 346–350. o.

²² *Tóth* 2000. 362–363. o. Dervis életrajzát röviden összefoglalja *Selániki* 1999. II, 790. o. Emlékét számos költői életrajzgyűjtemény is őrzi: *Rizâ* 1316. 35 o.; *Bejâni Mustafa bin Carullah: Tezkiretü's-Suarâ*. Haz. *Kutluk, İbrahim*. Ankara, 1997. 43 o.; *Kınalı-zade Hasan Çelebi: Tezkiretü's-Suarâ*. Haz. *Kutluk, İbrahim*. Ankara, 1989. 372–378. o.

²³ A vers problematikáját már elemeztém: *Sudâr* 2002. 45–46. o.

²⁴ Mehmed 1592. január vége és 1593. január 27-e között volt budai beglerbég. *Gévay Antal: A budai pasák*. Pest, 1841. 16. o.

Mehmed feltehetőleg értékelt Dzsáfer cselebi korábbi szolgálatait, mert új állomáshelyén, a ruméliai beglerbégségben *defter eminné* (a ruméliai defterek tárházának vezetője) tette (1593 nyara). Dzsáfer azonban szinte azonnal továbbindult a nikápolyi bég, Abdi kíséretében Sziszek alá. Az ostorm során oly mértékben kitünteti magát, hogy a füleki szandzsákban 28 ezer akcsés javadalombirtokot kap (1593. november). 1594-ben rész vesz Győr ostromában, érdemeiért újabb címeket nyer, *diván kátib* és *müteferrika* lesz. 1594–95-ben Mehmed pasa engedélyével Mekkába zárandokol, s bejárja az Arab-félszigetet. Mekkában találkozik egy szúfi sejhel, akinek hatására maga is a naksbendi dervisek közé áll. A muszlim szentföldön feltehetőleg hosszabb időt tölt el, *Zübdetü'n-Neszájih* ('A tanácsok legjobbika') című, 1603/04-ben befejezett munkáját legalábbis az egyiptomi pasának ajánlotta. Ugyanebben az évben ismét a hódoltságban találjuk, temesvári defterdárként fordítja törökre a jeles muszlim misztikus és hittudós, Imám Gazálí egyik művét (*Nür-náme* 'A fény könyve'). 1605 januárja és 1607 októbere között kanizsai defterdárként említik.²⁵ Egy ideig Tirjáki Haszan pasa dívánjának fődefterdárja is volt. A pasa harcairól *Dzsihádnáme-i Haszan pasa* címmel írt művet, amely 1604–1605-ig tárgyalja az eseményeket. 1610-ben Trabluszsam (Tripoli, ma Libanonban) defterdárjává nevezik ki. Valószínűleg 1611/12-ben hunyt el. Szinte minden művében felbukkannak a magyar végek eseményei, ezek közül legjelentősebb a *Tevárh-i dzsedid-i vilájet-i Üngürüs* ('A magyar tartomány újabb eseményei'), amely az 1585–1595 közötti harcokat tárgyalja.

Dzsáfer cselebi kiválóan tudott arabul és perzsául is, írásművészetét a fennkölt stílus jellemzi. Műveit a kor szokásai szerint igen gyakran verses, sokszor arab vagy perzsa nyelvű betétekkel díszíti. Kifejezetten költői tevékenységéről nem tudunk, de nem elképzelhetetlen, hogy egyszer felbukkannak versei is. Ijání névvel többen is alkottak a korban, közülük azonban egyik sem azonosítható egyértelműen szerzőnkkel. Az is elképzelhető, hogy költőként nem az Ijání, hanem a Dzsáferi művésznevet használta, minthogy munkáiban néhány vers e névvel van ellátva.²⁶

Dzsenáni/Dzsináni. Valószínűleg a burszai Dzsenánival, eredeti nevén Musztafa cselebeivel azonos. Tanulmányait a kor egyik jeles tudósánál, Muallimzáde Ibrahim efen-dinél végezte. Rövid írnokoskodás után maga is tanár lett, egész életében főiskoláról-főiskolára vándorolt. 1595-ben szülővárosában kapott állást, az Iváz pasa medreszébe, a kor egyik jelentős oktatási intézményébe nevezték ki. Ennek tanáraként halt meg ugyanezen évben. Széles műveltségével, választékos nyelvvel tűnt ki, arabul, perzsául és törökül verselt. Győr bevételének öröme kronogrammat írt (lásd a függelékben!), bár nagy valószínűséggel nem volt az események részese.²⁷

Emíni – Musztafa/Muhammed cselebi/bég. Isztambulban született, apja egy közepes rangú hivatalnok, Kagitemíni Hizir cselebi volt (Musztafát ezért Kagiteminizádeként is emlegették). Állítólag költői nevét is apja után vette fel. A hivatalnoki pályán tevékenykedett, felügyelő (*názir*) és biztos (*emín*) volt. Legjelentősebb posztja a szultáni kincstár készpénzügyeinek irányítása lehetett (*nakdine-i gendzsine-i szahn emíni*). 1599/1600-ban Isztambulban halt meg, az ejüpi városrészben, a Szultán dzsámi mellett temették el.

²⁵ Finkel 1988. 284. o. és app. 10.

²⁶ *Iyáni:* i. m. XV–XIX. o. A tezkíréc szerint Dzsáferi művésznevet ketten is használtak, de egyikük sem azonosítható a hódoltsági íróval.

²⁷ *Rizá* 1316. 25. o.; *Kınalt-zade* 1989. I. 266–267. o.; *Atái* 1268. 395–397. o.; DEİS 88–89. o.

Költészete erős perzsa hatás alatt fejlődött, kortársai különösen kronogrammait becsülték nagyra. Nagy Szülejmán, II. Szelim és Murád szultán türbéjére – sírkápolnijára – írhatta a datáló sorokat.²⁸ Eger elfoglalásáról szerzett kronogrammáját lásd a függelékben!

Fedájí. Isztambulban született, eredetileg Iszmailnak hívták. A szultáni szerájban nevelkedett, s a későbbiekben ott látott el írni feladatokat. Volt a konyha, a raktárak és a szilahdárók csapattestének írnoke is. Dervis pasa mellett esett el a csepel-szigeti össze-csapásban, 1603-ban. A kortárs életrajzírók szerint a *kaszide* (dicsérő költemény), a *tárih* (kronogramma) és a *muamma* (verses rejtvény) műfajában alkotott jelentőset.²⁹

Gazájí. II. Gázi Giráj krími tatár kán (1554–1607, uralkodó 1588–1607, 1596-ban rövid időre leteszik) hadvezéri képességei mellett művészi hajlamaival is kitűnt. Korának egyik legjobb zeneszerzője volt, s a költészet terén is maradandót alkotott. A hódoltságban háromszor járt. Először 1594-ben, amikor részt vett Győr ostromában, illetve tatárjaival önállóan vette be Pápa várát. Másodjára 1598 augusztusában az Al-Duna felől érkezett, seregei a Tiszántúlt pusztították. Novemberben a szegedi szandzsák területére vonultak telelni, maga a kán Zomborban ütötte fel főhadiszállását. 1599 nagyobb része tárgyalásokkal telt, a tatárok csak szeptemberben értek Pest alá, decemberben pedig hazaindultak. Harmadszorra 1602–1603-ban vett részt Gázi Giráj hódoltsági hadjáraton, bár ekkor a hadműveletekben személyesen már nem vett részt. A telet Pécsen töltötte.³⁰

A rendkívül művelt kán költői működése sok szállal kötődik a hódoltsághoz. Viszonylag hosszú időt töltött Magyarországon, amelynek jelentős része komoly harci cselekmények nélkül telt. Üres óráiban Giráj irodalmi szenvedélyének hódolt. Zombori telelésének keserű hangú *gazel*lel (lírai vers) állított emléket (lásd a függelékben!), s verses leveleket írogatott a kor egyik legjelentősebb tudósának, Szádeddín efendinek is. Pécsen két hosszabb művet is alkotott. Törökre ültette át a híres XVI. századi török költő, Fuzúli *Nik u bed* ('A jó és a rossz') című munkáját *Gül ü Bülbül* ('A rózsza és a fülemüle') címmel, valamint egy önálló moralizáló versesregényt is alkotott, *Kahve u bade* ('Kávés és bor') címmel.³¹

Hamdi/Haszanbejzáde Ahmed pasa (?–1636/37). A medreszei tanulmányok elvégzése után tudósi pályára készült, de az alacsony jövedelmek miatt inkább a bürokráciában kereste boldogulását. 1590/91-ben a szultáni díván írnoke, e minőségében vesz részt az egri hadjáratban 1596-ban. Itt csatlakozik Dámad Ibrahim pasa kíséretéhez, majd Szaturdzsi Mehmed pasa oldalán 1598-ban Várad ostromát is megjárja. Isztambulban hazatérte után újra Ibrahim pasát szolgálja (*tezkiredzsi*). A pasával 1599-ben Újvár ellen vonul. Vukovárnál főtezkiredzsinek nevezik ki, Kanizsa ostromában e minőségében vesz

²⁸ Meşa'; ir üş-su'ara or Teczkirc of 'Aşık Çelebi. Ed by Meredith-Owens, G. M. London, 1971. 50b.; Rizâ 1316. 15. o.; Kınalı-zade 1989. I. 173–174. o.; Riyâzî (a kézirat számozatlan); Beyâni 1997. 30. o.

²⁹ Kınalı-zade 1989. II, 783–786. o.; Riyâzî (a kézirat számozatlan); Hasanbeyzade 268. o.; Abdülkadir 2003. 364. o.

³⁰ Ivanics Mária: A Krími Kánság a tizenöt éves háborúban. Budapest, 1994. 62–82, 166–172. o.; Ivanics Mária: II. Gázi Giráj. In: Fodor Pál – Hegyi Klára – Ivanics Mária: Török és tatár hódítók. Budapest, 1993. 73–79. o.; Öztuna, Yılmaz: Türk Musikisi Ansiklopedisi. I. İstanbul, 1969. 228–229. o.; Başlangıcından Günümüze Kadar Büyük Türk Klâsikleri. Tarih – Antoloji – Ansiklopedi. (A továbbiakban: BTK) IV. İstanbul, 1996. 133–134. o.

³¹ Ertaylan 1958. 50–53, 62–63. o. A *Gül ü Bülbül* kézirat Leningrádban található, a *Kahve u bade* azonban nincs meg. További nehézség, hogy Fuzúli nem írt *Nik u Bed* címmel elbeszélő költeményt.

részt, sőt egy ideig a *reiszülküttáb* (az irnokok főnöke) feladatait is ő látja el. Jemiscsi Haszan fehérvári és pesti hadjárataiban *főtezkiredzsi* (1602/03). Az 1603-as hadjáraton nem vesz részt, ekkor a nagyvezér Isztambulban maradt helyettese mellett tevékenykedik. 1604-ben a *defteri hákání emíni* (a birodalmi defterek tárházának vezetője) helyettese, majd 1605 januárjától *defteremin*. Ugyanezen év októberében Kara Davúd pasa mellé rendelik, aki a kelet-anatóliai lázadók ellen vonul, majd 1609-ben anatóliai defterdárának nevezik ki. A későbbiekben több keleti tartomány pénzügyeit intézi, majd Karamán és Kefe tartományok pasája lesz. 1610-ben az erdélyi és havasalföldi hadjárat résztvevője. A továbbiakban is az Al-Duna és a Fekete-tenger vidékén tevékenykedik. 1635-ben részt vesz a reváni hadjáratban, hazatérte után azonban hamarosan meghal.

Legjelentősebb munkája a *Tárih* (Történet), amelyben korának – többek között a tizenöt éves háborúnak – az eseményeit jegyzi fel. Ír egy királytükört is. Több verses munka is fűződik a nevéhez, valamint Hamdí néven lírai költeményeket is szerzett. „A versek és a levelek terén erős, kronogrammaszerzésben mester” – írták róla.³²

Harímí – Rahmízáde Ibrahim csávus. A burszai Rahmí bég fia, Kütahjában született. Maga is *záim* – jelentős szolgálati birtokkal rendelkező katona – lett. Később a kütahjai szandzsák alajbégjeként, a javadalombirtokos katonaság parancsnokaként tevékenykedett. 1575-ben Bagdadba ment, ahol minden egyes ott eltemetett szent tiszteletére írt egy dicsérő verset. Részt vett Ferhád pasa grúziai hadjáratában (1583–1585), s annak történetét verses részletekkel gyakran átszótt történeti munkában örökítette meg (1586/87). Tura mellett esett el 1594. május 1-jén.³³

Neví. A halveti rend sejhjének, Pír Ali efendinek Jahjá nevű fia Malkarában született 1533-ban. Tanulmányait apja mellett kezdte, 1550-ben Isztambulba ment, medreszei tanulmányait 1566-ban fejezte be. Maga is tanár lett, Gelibolu majd Isztambul főiskoláin oktatott. 1590-től III. Murád gyermekeinek nevelője, 1595-ben nyugdíjazták. Vallásmagyarázó és enciklopédikus műveket is írt, hírnevét azonban elsősorban lírai verseinek és kaszidéinek köszönhetette. Több kaszidét is írt az egri hadjárat kapcsán. Induláskor a szultánnak és Ibrahim pasának kívánt győzelmet, majd Csigalazáde Szinán pasát éllette, végül pedig Mehmed szultánt mint egri győzött magasztalta az egeig. (Ez utóbbi versét lásd a függelékben!)³⁴

Hodzsa Szádeddin (1536–1599). Az iráni Iszfahánból érkezett zeneszerző, Haszan Dzsán fia. A legjobb hírű tudósok nevelték, tanulmányait Ebusszuúd efendi keze alatt fejezte be 1555-ben. Egyre magasabb fokú főiskolákon tanított, végül 1571-ben a birodalom legrangosabb oktatási intézményébe, a Szülejmán szultán által alapított *Szahn-i szemán* egyetemre nevezték ki műderrisszé. 1573 májusában azonban még innen is sikerült feljebb lépnie, Murád herceg nevelését bízták rá – innen ragadványneve: *hodzsa* 'tanár'. Alig nyolc hónap múlva, 1574-ben Murád elfoglalta a trónt, de tanárát magával vitte,

³² *Aykut, Nezihi*: Hasanbeyzáde Ahmed Paşa. In: Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi. İstanbul, 1998. 363–364. o. Költőként említi Szafájí és Szálím életrajzgyűjteménye. DEİS 180. o.; *Sálím*: Tezkire-i Sálím. İstanbul, 1315. 233–234. o.

³³ *Ahdí* említi Tezkiréjében. 184. o. Halálát Dzsáfer Ijání említi. *Iyání* 2001. 66. o.; *Selániki* 1999. I. 370. o.; *Levend* 1956. 89–90. o.

³⁴ BTK IV. 66–72. o.

s továbbra is tanácsadójának tekintette. Murád halála után az új szultán, III. Mehmed (1595–1603) is megörökölte a tanácsadót, sőt még az egri hadjáratba is magával vitte. Szerencséjére, a történetírók tanúsága szerint ugyanis Szádeddin lelkesítő beszédeinek nagy szerepe volt a mezőkeresztesi győzelem kivívásában. Ennek ellenére 1597-ben állásából elbocsátották, egy évvel később azonban a sejhülszlámi ranggal kárpóolták. E tisztében érte a halál 1599 októberében. A rendkívül művelt férfit a művészeteket sem vetette meg, elismert kalligráfusként tartották számon, és költői erényeit is elismerték. Hírnevét mégis leginkább történetíróként vívta ki, fő műve a *Tádzsu't-Tevárih* ('A krónikák koronája').³⁵

Hodzsazáde Mehmed efendi Hodzsa Szádeddin efendi nagyobbik fia. Apja neveli, előbb *kádiaszker* lesz, majd 1601-ben elnyeri a sejhülszlámi tisztet, amelyet 1602 decemberéig tölt be. Másodsorra 1608-ban lesz sejhülszlám, a méltóságot haláláig viseli. 1615 júliusában pestisben meghal. Három nyelven versel, apja munkáját (*Tádzsu't-Tevárih*) folytatja.³⁶ 1596-ban a szultán kengyelartójaként részt vett az egri hadjáratban.³⁷

Szubhí – Mehmed ibn Mehmed el-Fenári, Talikizáde. Közel 40 évig középszintű hivatalokként szolgált az Oszmán Birodalom. Pályafutása elején, 1562-től 1574-ig Murád herceg – a későbbi III. Murád szultán – mellett írnokoskodott Maniszában, majd amikor ura trónra lépett (1574), a szultáni díván írnokává lépett elő. E minőségében három évet töltött a keleti végeken (1583–1586), jelen volt a reváni vár építésénél és Tebriz elfoglalásánál, sőt egy ideig a hadjárat vezetőjének, Özdemiroglu Oszmán pasának személyes titkára is volt. Az átélt eseményeket *Murád-náme* ('Murád/A cél könyve') és *Gürdzsisztán szeferi* ('A grúziai hadjárat') című műveiben örökítette meg. 1590 körül nevezték ki *sehnámedzsivé*, vagyis az Oszmán-ház hivatalos történetírója lett. 1594-ben Szinán pasa mellett részt vett a győri hadjáratban. A tizenöt éves háború első éveinek eseményeit (1593–1596) egy prózai és verses részeket egyaránt tartalmazó munkában örökítette meg (*Seh-náme-i Hümajún* 'Uralkodói király-könyv', 1596 körül).³⁸ Eger bevételéről különálló elbeszélő költeményben emlékezett meg (*Egri fethi tárihi* 'Eger bevételének története', 1598 elején). 1599-ben vértanúhalált halt, feltehetőleg a hódoltságban. Költői tehetsége elsősorban történeti munkáinak verses részleteiben mutatkozik meg, bár lírai verseket is szerzett.³⁹

Vüdszúdí, azaz a Közép-anatóliai Lárendéből való Mehmed pályafutását értelmiségiként kezdte. Miután a kor jeles tudósa, Ebusszuúd efendi mellett befejezte tanulmányait, maga is főiskolai tanár (*müderrişz*) lett. 1578/79-ben azonban otthagya az oktatást, Kara Musztafa pasa bizalmasává vált, jelentős – 40 000 akcsés – javadalombirtokkal és müteferrikai ranggal. A birodalom keleti területein él, ám amikor a dzseláli felkelők elpusztítják birtokait, újra tanítani kezd. 1597/98-ban Oszmán pasa, majd Emír Músza medreszéjében találjuk. Tíz évvel később visszatért szülővárosába, ahol 1612-ben meg-

³⁵ *Rizá* 1316. 46. o.; BTK IV. 212–216. o.

³⁶ *Uzunçarşılı, İsmail Hakkı: Osmanlı Tarihi. III. cilt. 2. kısım. 459, 461. o.; Peçevî İbrahim Efendi: Tarihi-i Peçevî. İstanbul, 1980. 289, 354, 356. o.*

³⁷ *Atâi* 1268. 575. o.

³⁸ Kiadta: *Woodhead, Christine: Ta'likî-zâde's Şehnâme-i hümayün. A history of the Ottoman campaign into Hungary 1593–94. Berlin, 1983.*

³⁹ *Woodhead* 1983. 7–13. o.; *Levend* 1956. 90–91., 95–8. o.; *Rizâ* 1316. 89. o.

halt. Jónéhány történeti munka szerzője. Írt jótévője, Kara (Lala) Musztafa pasa, valamint Özdemiroglu Oszmán pasa harcairól, részt vett az 1594-es hadjáratban, s minden bizonnyal személyesen élte át Győr ostromát, amelynek történetét mesznevi formában örökítette meg. Budáról dicséző éneket szerzett, amely talán a *sehrengiz* – város-dicséret – műfajának egyetlen hódoltsági példája.⁴⁰ 1612-ben halt meg.⁴¹

Függelék

Abdî cselebi

Hej, égben trónoló padisah,
Fényes szultán, boldogságos sah!

A barátoktól hallgasd meg Isten szavát/az igaz szót
Ó, sah! A végeket megszállta az ellenség.

Csak Temesvár és Gyula maradt meg,
Minden más szandzsák az ellenség kezére került.

A Budához tartozó [szandzsákok] közül jelen pillanatban
[Csak] Szolnok, Koppány és Hatvan maradt meg.

Megvan még Székesfehérvár [is].
[De] a megmaradtak helyzete is nyomorúságos.

A legtöbbet tüzzel felégették,
A pogány a pokol kínjait hozta ránk.

Számos tömésfalú palánkot felégették,
A muszlimok nagyon [...] estek

Pápán a tatárok maradtak őrségben,
Győrben is van közülük jó néhány.

Amikor meg kellett volna adni a zsoldot,
Senki nem kapott, de annál többen kérték.

Ezért mindannyian szétszóródtak,
Most nincs senki a tatárokból.

Janicsárok, szpáhik, szilahdárok,
Ha akadt volna valaki, aki őket megszámlolja,

Csak a negyedét találta volna ott,
Akinek a neve a defterben fel lett jegyezve.

[De] agájuk hiánytalanul felvette a zsoldot,
Tudja-e azt a helyzetet a Kalifa (azaz a szultán)?

⁴⁰ Mindkét munkát közzétette: *Mészáros Gyula: Győrvar viadaláról való ének és Budavár dicsérete.* (Egy hódoltság-korabeli török költőtől.) *Századok*, 42(1908). 385–400. o. (Mészáros megállapításai meglehetősen pontatlanok.) A többi munkára: *Levend* 1956. 85., 89., 175. o.

⁴¹ Vüdsúdíhoz: *Kınalı-zade* 1989. 1035–1038. o.; *Beyâni* 1997. 88, 316–317. o.; *Atâi* 1268. 559. o.

Két helyről adatott a szandzsák,
Hej, nem is szandzsák ez, hanem gyomorgörcs.

A záimok közt is nagy a hiány,
A szpáhik annyian sincsenek, mint tevén a fül (azaz a kevésnél is kevesebben).

Hol vannak a végek javadalombirtokai?
Nagy részét elvették az udvaroncok:

Sokuk rejtőzik Isztambulban, hiányzik;
Ha bármelyiket felelősségre vonják, [lesz, aki] azt mondja: az én emberem.

Ha a korábbiakhoz hasonlóak lennének a helyi [csapatok],
Akkor lovaik mindig fel lennének nyergelve.

S mikor az ellenségről híreket szereznek,
Akkor az ellenségre rárontának.

Harminc záimból [legfeljebb] három hiányzott [régen].
Ez a hiány most minden szandzsákban nagyobb.

A kilidzstímárosok közül ki a toll birtokosa [az értelmiségiek] közt,
Ki a csávusok között e pillanatban.

[Ha] kocsi szám viszi jövedelmét mindig,
A hadjárattal fáradnia [vajon] miért kellene?

Sokak kezében százezer [akcsés] ziámet,
Egyiket megszerzi, a másíkról lemond.

Két-háromszáz ezer [akcsét] nyer, de az sem elég,
Mivel nem fél attól, hogy számon kérik rajta.

Hol vannak a végeken a rátermett emberek?
Többségük megtöretett, létük semmi lett.

Egyikük sem jött el, [lakó]helyére ment [mind],
Mivel nem az alkalmasnak adatik a birtok.

Ha adatott volna okirat és javadalombirtok,
Érte elégedetten haltak volna meg.

Minden beglerbég árulja a betöltetlen posztokat.
Ki mondja meg neked [ó, szultán] az igazságot?

Az, aki pénzért veszi a birtokot,
Hasznát elveszi, csak kereskedik.

Ó, sah! Ha számba vették volna a [had]népet,
Számos tímár[bitokos] a helyén találatott volna.

Sokaknak csak neve van, maguk nincsenek sehol,
Ilyen szolgád sok van.

Elveszik a hasznot, okiratot írnak,
De nincs sem embere, sem lova [egyiknek sem].

[Szolgálati] helyén feliratkozik az alajbégnél,
Vagy elmegy és feliratkozik az előkelőknél.

Sokasodnak a nyúlszívűek, akik azt mondják: bátor vagyok!
Az adódó tímárt többnyire ők szerzik meg.

Az üresedést nem a várományos foglalja el,
Aki pedig megszerzi, bégijéhez nem jön el [hadjárat idején].

A régi törvényt nem tisztelik,
Mivel a főhivatalokat nem a becsületeseknek adják.

Látta az ellenség, hogy milyen állapotban vannak a lovasok,
A rendtelenséget megtudta az ellenség.

Mért ne dolgozzanak a kardok és a bárdok?
Nincs aki szívvel és ésszel szembeszállna velük.

Különös szomorúság szállt a muszlimok fejére,
Mindet gyengévé tette a bánat és a szomorúság.

Senki sem fedheti fel a valóságot,
[Hiszen] az agák között megsokasodtak a lekötelezettek.

Ha megíratik is számos panaszlevél, hogy benyújtsák,
S mindenhol keresnek egy segítőt,

[De] nincs, ki képes lenne rá, bármily módon,
Hogy hozzád eljuttassa az iratokat, ó sah!

Megírtam végül a végvidékiek választát,
Bár megtalálnám – gondoltam – a túlvilági boldogságot.

Lábad porához küldtem a levelet,
Talán szultánom megtalálja azt.

Ej, e korszak muszlimjainak sejhje,
A világ sahjainak te vagy menedékhelye.

Ha te létezel, ki máshoz mehetne e levél?
Bekerített minden felől az ellenség.

Sok ezer pogány jött Bécsből,
Az iszlám népét karddal pusztítják.

A muszlimok kötött nyakkal [rabként] kódorognak:
[A keresztények] csapdát állítanak nekik, hogy pénzt keressenek rajtuk.

Helyes-e, hogy sok ezer szépséges leányt
A keresztények birtokolnak és kedvükre használják [öket]?

Nincs nap, hogy ne jönnének panaszosok:
Segítség! – mondják, és segítő harcosokat kérnek.

De mit tegyünk? A helyi erők nincsenek a helyükön,
Akik elmennének, hogy megsegítsenek egy várat.

Az imahelyek disznókkal teltek meg,
Barmok istállóí lesznek a mecsetek.

Aki a központi területekről jön, nem tudja, mi folyik itt,
Amikor az átjárókon átjön, nem ismeri fel a csalást.

Ha a helyiek hasznára figyeltek volna,
Nem lettek volna kiárusítva a javadalombirtokok.

Eljött volna minden szolga és úr,
Ha nem óvna mindenki egy[-egy] helyet

E végvidéken elmúlt volna a rendtelenség,
Ha rendezett volna a katonák helyzete.

Helyes-e, hogy a tatárookra van szükségünk?
Erősebb lenne nálunk ez a [csapat] éhenkórász?

Milyen napok járnak az Oszmán-ház lovasára?
Bajára [már] mástól remél orvosságot.

Tudomásom lévén minderről,
Ezt jegyezte[m én,] Abdí a láb porába.

Akad-e az emberek közt [más] kiválasztott,
Aki megírja ezt a reménytelen állapotot?

A muszlimoknak már csak benned van bizalma,
Remélik, hogy [Ön] törekszik a [levél] megtalálására.

Hogyha a világverő sah tudomására jut [mindez],
Intézkedik a bosszúról.

[Ezt] remélem tőled, páratlan győztes,
A [világ] lakott negyed[ének] örökkévaló padisahja.

Az ellenség ellen vágyónak: *hu*⁴²
Bár [csak] kötözött nyakú ellenség jönne szembe!⁴³

***

„A jelenkori főhivatalok leginkább a türelmesek kezén vannak / Ha nem hiszed, íme az egyik Saksakí kezében van.”⁴⁴

*Ahmed/Bahtí*⁴⁵

Istennek hála, az Úr az iszlám vallást győztessé tette
Elfoglalták Visegrádot és Esztergomot, öröm töltötte el őket

⁴² 'Ö' (arab), Isten megnevezésére használt szócska, fohászkiáltás, jókívánság értelemben.

⁴³ *Selânikî* 1999. II. 518–523. o. A fordításban nyújtott értékes segítségért Fodor Pálnak tartozom köszönettel.

⁴⁴ *Hasanbeyzâde* 210. o.

⁴⁵ *Saral, İsmail Tosun – Saral, Emre: Macarlar ve Tuna hakkında yazılan şiirler (1300–2000). [Ankara] 2001. 88., 127–128. o.*

A muszlim harcosokat megsegítette ama Semmivé Tevő (=Allah)
A pogányokra ágyúval lőttek, semmivé tették őket, s azok legyőzöttek lettek

A vezér mellett törekedtek, szívvel-lélekkel dolgoztak
Azért imádkozom, hogy Allah mellett legyen mindegyikük felővezett

Mivel e két vár bevételének jóhíre érkezett, Bahtí
Csoda-e, hogy a muszlimok éjszakája Kadr [éjjele],⁴⁶ napja ünnep.

***

Szívemből és lelkemből hálám és köszönetem – ki nagyon hálás vagyok – annak, aki
Az iszlám népét segítette és győzedelmessé tette

Pest elfoglalása a budaiakat örömmel töltötte el
S e jó hír a világot boldoggá tette

De mégsem vagyok elégedett: Istentől azt remélem
Hogy Magyarország elgoglalásának híré is kinyilvánítja

Hogy erőfeszítésükkel törjék össze a pogányokat
Az iszlám lovasoknak bár adna győzelmi alkalmat ama Törekvő (=Isten)

Ó, Ahmed! A Helyes Út Mutatója (=Allah) a pogány zsarnokságát szüntesse meg,
A hit napja által borítsa fénybe a hitetlenek országát!

***

Két oldalon a két hírneves szerdárnak adj erőt
Az igazság lovasát add ezeknek kalauz képpen
A harcosoknak mindenhol adj alkalmat a hitharcra, vágyuk szerint
Ej, ima, a győzelem és siker jóhírével a szívnek nyugalmat adj
A Kedves (=Allah) dicsőségére az iszlám seregének győzelmet adj

Látván a kezdetektől, határtalanul kiáradó kegyelmedet, ó, Uram, eljöttem
Sebesült a szívem, bajomra gyógyírt keresve jöttem
A Fenenség színe elé a könyörgés lábán jöttem
Rád bízván magam palotád felé fordítottam arcom, eljöttem
A Kedves (=Allah) dicsőségére az iszlám seregének győzelmet adj

Te vagy, ki engem a vezérek fölé hírneves vezérré tettél
Te vagy, ki e gyenge testet a vitézek sorának élére helyezted
Te vagy, ki a könyörgő imát elfogadod, s jót teszel
Te vagy, ki a semmiből létezővé, s szultánná tetted Ahmedet
A Kedves (=Allah) dicsőségére az iszlám seregének győzelmet adj

Dervis pasa

Ej, hajnali szél, menj, és adj hírt a világ sahjának hazatértéről,
A halott szívekről, a megnyugvásról és a lélekről adj hírt.

Menj, Isztambul városának, nem is csak neki, az egész világnak
A sikeres padisah érkezéséről adj hírt.

⁴⁶ Kadr éjjele: az isteni hatalom megnyilvánulásának éjszakája, ekkor szállt alá a Korán az égből.

A rózsaszultán jöttéről a virágoskertnek vígy üzenetet,
A gyümölcsösből menj oda, vidd az ünnep hírét.

A kardot vonó harcosról, a formákat összetörő Iszfendijárról,
Az ember-döntő Rüsztetről, a világbíró padisahról adj hírt.

Vérívó karddal az ellenséget egy pillanat alatt eltörölő
Hüszrevről, a hitharcos sahról, az Isten kegyeltjéről adj hírt.

Először löv[et]éssel és [közel]harccal az egri várat [elfoglalta],
S hogy azután mit tett a hit ellenségeivel, arról vigyél hírt.

Visszafordulván a szívét vesztett Dervistől üdvözetet is imát [vigyél],
Ej, hajnali szél, menj a kedveshez, e történetről vigyél hírt.⁴⁷

Gazáji

Csoda-e, ha keserűek vagyunk, nézzétek, olyanok vagyunk mint a nád.
Istenemre mondom, Zombor keserű vize az orrunkon folyik ki.

Az iszlám népének országait a pogány pusztítja.
Jaj, Istenem, ti félelem nélküliek, csak vegyétek fel a csúszópénzt és üljétek [nyugton]!

Mi a harcmezőn vért ontunk, vérkönnyet hullatunk,
Ti [csak] élveztétek a multság völgyében a boldogság kupájának örömét!

A szerencse kánúnjának (húros hangszer) dallama igencsak hamis,
Ej, vezérek, ragadjátok meg a fülét (hangolókulcsait) és tekerjétek meg!⁴⁸

Ne gondoljátok, hogy a biztonságos föld a tietek marad,
Ha így megy tovább, [csak] legyetek türelemmel még egy-két napig, aztán meglátjátok!

Ha nem lesz helyrehozás, e tartomány kicsúszik a kezükből,
Ha nem hisztek [nekünk], kérdezzétek a világ tájait (azaz: bárkit)!

Az urak [csak] gyűjtögessék az aranyat a korrupcióból!
Bízzátok őket a Korán eme versére. „Akik felhalmoznak...”⁴⁹

Gázi kán e verset hozzátok küldte,
Ha hazugságot szólna, Zombortól kérdezzétek azt!⁵⁰

⁴⁷ *Selânikî* 1999. II. 642–643. o.

⁴⁸ A sorpár kétértelmű. Elsődlegesen egy hamis hangszerről, a *kánún*ról szól. A mi cimbal munkához hasonló, sokhúros hangszer behangolása nem könnyű feladat, éppúgy mint ahogy a sokféle érdek összehangolása sem az. Ilyenkor a hangszer fülét (azaz a hangolókulcsait) kell megcsavarni, mint ahogy a parancsot nem teljesítő alattvalók esetében is. A parabolát még egy kétértelmű szó tetézi: a szerencse *kánún*ja kifejezés az ország törvényeként is fordítható. A másodlagos értelmezés tehát arra szólítja fel a bölcs ítéletűt, azaz a szultánt, hogy szedje ráncba elkanászodott alattvalóit.

⁴⁹ „Akik azonban aranyat és ezüstöt halmoznak föl, és nem költenek abból Allah útján, azoknak adj hírt arról, hogy fájdalmas büntetés [vár rájuk]” Korán 9:34.

⁵⁰ *Selânikî* 1999. II. 803–804. o.

Neví

Mehmed szultánnak, az egri győzelem dicsérete

A győzelem lovasbajnok sahja lovát vezette,
A hódítással nem várokozta meg az ellenség országát.

Isten kegye[s ígérete] Eger bevételére igazzá vált, nézd!
Hozzátehető még ezer győzelem, az ellenség elpusztítása.

A „segítség Alláhtól” [Korán verse]⁵¹ volt a segítőtársa,
Kezének hatalma által minden ország elfoglaltatott.

Eddig egyetlen uralkodónak sem jutott ekkora hódítás,
Mióta e kilenc várat elfoglalta a nap ágyúgolyója.⁵²

A pogányok országának szüzlányát karddal megnyitotta,
A birodalom menyasszonyának a hódítás emlékét adta.

A várak kapujára lándzsája írt feliratot,
Minden felirata szépen metszett, betűiben ott a győzelem.

Az ellenség fejét mostantól kezdve merítse vérbe,
A Kizil Elmát a hódítás házává tegye kengyele számára!⁵³

Az ő győzedelmes Napja a Hódítás Atyja [Hódító Mehmed szultán],
Isten osztályrészévé tette a hódítói hírnevet.

Mehmed szultán ő; ha támadásra indul, egy pillanat alatt
Az egek kilenc várát a hódítás áldozatává teszi.

Az ellenség fejének levágása az alabárdja csapásának műve,
A kardja [által vágott] hasadékon át lett látható a győzelem.

A hitharcosoknak kinyílt a szeme, mivel a szívük talált
Az ő idejében ékességet és pompát, győzelmet és megbecsülést, hódítást.

Minden vár pogányait üldözte, hajtotta, nem eresztette,
Nem maradt meg, meghódított Komárom és Újvár is.

Dicséreted során Neví versére tekints és lásd:
Minden sora a példázatok népe [a muszlimok] számára győzelmi útmutató.

Az ékesszólás gyümölcsfájának termése ez,
Félsorainak minden ágán a győzelem levelei és gyümölcsei teremnek.

Ó, Uram! Az égbolt napjának arca által
Bár minden hajnalon feltűnne a horizonton a győzelem!

⁵¹ „És [ad nektek] egy másik [kegyet?], amit szercttek, [ez]: segítség Alláhtól és közeli győzelem. Hirdess örömhírt a hívőknek!” Korán 61:13.

⁵² A kilenc vár a kilenc égi szférát, áttételesen a világmindenséget jelenti. A Napot gyakran tüzes labdához hasonlítják a muszlim költészetben. A sor értelme tehát: mióta a Nap világít, azaz a világ kezdete óta.

⁵³ Kizil Elma (‘aranyalma’): a végső hódítás szimbóluma, jelen esetben Bécsre is érthetjük. A kengyel képletesen maga a szultán. A hódítás háza a meghódított terület.

Legyen a hajnal zászlajaként kimagasló eme szultán,
Isten tegye társává éjjel és nappal a győzelmet!

Legyen kardja sásának elesége az ellenség agyveleje,
Nyíla sólyma csőrének zsákmánya a győzelem!

Handzsárja nyelvének recitációját bár segítené a győzelem,
Bár könnyű lenne a győzelem jobbra és balra!⁵⁴

Kronogrammák

Tatai kronogramma (1002/1594)

„Látni fogja ott Abdí a várat / Dátumát [így] mondta: Tata vára.” (*Göriccek kal'ayı anda Abdî / Didî târihini kal'a-ı Tata*)⁵⁵

Győri kronogrammák (1003/1594)

Dzsenáni

A fennsége Murád szultán az égi szféra sarokpontja.
Az egész világot Isten adta a kezébe.

A hit ellensége ellen húzott kardot, hogy harcba menjen,
Szinán pasát számtalan lovassal küldte el.

Forrón vágyott a harcra, hogy elfoglalja Győrt,
Kitűzvéen rá a világot díszítő zászlót.

Felégette, lerombolta Győrt, kő-köven nem maradt,
Annyi ég-rontó ágyúgolyót lövetett rá.

Istennek hála, az ellenfél fejére rágyújtotta,
Elvette, elfoglalta ama éghez-hasonlatos várat.

Az ima-mondó Dzsináni [Győr] elfoglalásának évszámát [így] mondja:
Győr elfoglalása elragadta és lángba borította az ellenség szívét.
(*Alımp yakdı Yanık fethi dil-i adayı*)⁵⁶

„A [felmentősereg] tábora megveretett, a pogánytól Győr elvétetett.” (*Istaburi bozilup kâfir den alindı Yanık*.)⁵⁷

„A hit ellensége megveretett, Győr elfoglaltatott.” (*Adü-yı dın sımup feth oldı Yanık*.)⁵⁸

„Istennek hála, a világ sahja elfoglalta Győr várát.” (*Hamd li'llâh aldi Yanık kal'asın Sâh-ı cihân*.)⁵⁹

„És vereséget mértek rájuk Allah engedelmével” (*Fahaza muhum b-izini'l-lâhi*.)⁶⁰

⁵⁴ *Nev'î*: Divan. Tenkidli basım. Haz. *Tulum, Mertol – Tanyeri, M. Ali*. İstanbul, 1977. 28–29. o.

⁵⁵ *Levend* 1956. 93. o.; *İyâni* 2001. 81. o.

⁵⁶ *Saral–Saral* 2001. 168. o. (=1003)

⁵⁷ *Selânikî* 1999. I. 399. o. (=1003)

⁵⁸ *Selânikî* 1999. I. 399. o.; *Evlilyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî*: *Evlilyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Bağdat 308 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 7. Kitap. Haz. *Dağlı, Yücel – Kahraman, Seyid Ali – Dankoff, Robert*. İstanbul 2003. 82. o.; *Solak-zâde* 1989. II. 360. o.; *Hasanbeyzâde* 149. o. A dátum helyesen 1002-t ad, 1003 helyett. Lásd alább.

⁵⁹ *Selânikî* 1999. I. 399. o.; *Solak-zâde* 1989. II. 360. o. (=1002)

⁶⁰ Az arab nyelvű mondat a Koránból származik (2:251), állítólag egy bizonyos Kerimzâde kádi alkalmazta a jelölt eseményre kronogrammaként. Számos forrásunk idézi: *İyâni* 2001. 107. o.; *Solak-zâde* 1989. II. 360. o.; *Evlilyâ* 2003. 82. o. A szöveg betűiből megfejthető szám 1002, a győri várát azonban muszlim időszámítás

„Ezer háromban történt Győr elfoglalása” (*Bin üçünde olubdur feth-i Yanık.*)⁶¹
 „Négy sarka semmivé lett, elfoglalásának éve [így] mondatik: / Az ellenség kegyetlen tüztől megégett, Győr elvétetett (*Çâr rüknü yoğ olup fethine düştü târih / Nar-ı kahriyle adiv yanup alındı Yanık.*)⁶²

Egri kronogrammák (1005/1596)
Csatalzáde: „Eger várát Mehmed szultán elvette a némettől.” (*Nemse'den Sultân Mehemed aldi Egre kal'asin.*)⁶³
 „És vereséget mértek rájuk Allah engedelmével” (*Fahaza muhum b-izini'l-lâhi.*)⁶⁴

Emini

A célját elérő fenséges és szerencsés szultán
 E korszak sahjainak legboldogabb szultánja lett.

Elvette Eger várát és megverte táborukat;
 A hitharcosok kezéből a pogányok pofonokat kaptak.

Ha fejüket elvesztették is [vagy: felbuzdultak] a hitharcosok és vitézek,
 De mindegyikük örök életet nyert [a túlvilágon].

A győzelem dátumát Emini mondta abban a pillanatban:
 Mehemed szultán szétverte a pogány tábor.
 (*Sultân Mehemed istaburın kâfirin sidi.*)⁶⁵

Kanizsai kronogrammák (1009/1600)
 „Kanizsa várát bevette a szerdár.” (*Kanije kal'asin aldi serdâr.*)⁶⁶
Ali: „A vár elfoglalattott, a tábor megveretett.” (*Feth olup kal'a bozuldu tabur.*)⁶⁷

Esztergomi kronogrammák (1014/1605)
Hodzsazáde Mehmed efendi: „[...] dátuma / A pogányok serege kivonult Esztergom várából”
 ([...] *târihi / Leşker-i küffâr çıkdı husn-ı Üstürgöndan.*)⁶⁸
Abdi cselebi: „Abdi! Nem maradt meg, hanem kiment Esztergomból ez a hitetlen és tüze való nép.”⁶⁹

szerint 1003-ban vették be az oszmánok. Az eltérés oka az lehet, hogy az ostrom java még 1002-ben zajlott, minthogy 1003 első napja 1594. szeptember 16-ára esett.

⁶¹ *Hasanbeyzáde* 149. o.

⁶² *Saral–Saral* 2001. 167. o. (=1003?)

⁶³ *Evlüyâ* 2003. 62. o.

⁶⁴ *Evlüyâ* 2003. 70. o. A Korán e részletét Evlia kétszer is idézi, Győrrel kapcsolatban a hagyományoknak megfelelően, itt tévesen. (A megfajtható dátum 1002=1593/94.)

⁶⁵ *Selânikî* 1999. II. 643. o. (=1005)

⁶⁶ *Evlüyâ Çelebi b. Derviş Mehemed Zillî*: *Evlüyâ Çelebi Seyahatnâmesi*. Topkapı Sarayı Kütüphanesi Revan 1457 Numaralı Yazmanın Transkripsiyonu – Dizini. 6. Kitap. Haz. *Kahraman, Seyid Ali – Dağlı, Yücel*. İstanbul 2002. 314. o. (=1007?); *Vámbéry Ármin*: *Kanizsa (1600–1601). Századok*, 21(1887). 726. o.

⁶⁷ *Evlüyâ* 2002. 314. o.; *Vámbéry* 1887. 726. o. (=1009)

⁶⁸ *Evlüyâ* 2002. 162. o. A szöveg töredékes, a vers eleje hiányzik. Evlia nem tudta értelmezni a kronogramát, ezért megfajlesztését nem közölte. Pedig az évszám pontos, csak éppen némi találmányosság kell a kiszámításához. Az „Esztergom vára” kifejezés számértéke 1865. De mivel az „ellenség serege” kivonult a várból, e kifejezés számértékét (851) ki kell vonnunk „Esztergom várából”. Az eredmény 1014, Esztergom elfoglalásának muszlim időszámítás szerinti dátuma. Jól ismert mód ez a fejtörő még bonyolultabbá tételére, neve *ta'mijeli târih* ('homályossá tett kronogramma'). Kátib cselebi is közli *Fezleke* című történeti munkájában. *Török történetírók*. III. 357. o.

⁶⁹ Kátib cselebi közli *Fezleke* című történeti munkájában. *Török történetírók*. III. 357. o. (Az eredeti török szöveget nem láttam.)

Balázs Sudár

TURKISH POETS OF THE FIFTEEN YEARS' WAR

Summary

Literary life did not cease to prosper in the frontier districts during the long period of Ottoman wars, but as for our present knowledge, it underwent changes. It was not the settled but the temporary residents that took the leading roles.

It is a rather complicated task to collect all the Turkish authors from Ottoman occupied Hungary, or the poems relating to the Hungarian frontier districts, as Ottoman poetry rarely provides details, such as dates or places of composition. This also characterises the few poems treating religious issues. It is possible to identify a few authors, though, like Sultan Ahmed or Tatar Khan Gazi Giray. It is more probable to find Hungarian aspects in epic literature. At the end of the 16th century, epic poems (*mesnevi*) did still exist and flourish, several of them relating the events of Ottoman occupied Hungary (Efendi Sarhoş Abdî, Vücûdî Mehmed, Talikizâde Subhî). The lyrics featured in narrative chronicles are also manifestations of poetic gift (Cafer İyânî). A special category of the literary pieces related to the Hungarian frontier districts is represented by chronograms (*târîh*), a number of which date from the days of the Fifteen Years' War.

Although the nature of the great campaigns did not render it possible for them to stay too long, even the most important philosophers of the period spent some time in Ottoman occupied Hungary (e.g. Efendi Sâdeddîn and his son, Efendi Hocazâde Mehmed). Some poets, however, saw service and did actually live here. The most significant among them in the period, were Derviş paşa, Efendi Sarhoş Abdî and Cafer İyânî.

Balázs Sudár

LES POÈTES TURCS DE LA GUERRE DE 15 ANS

Résumé

La vie littéraire déjà florissante des confins n'a pas cessé d'exister à l'époque de la longue guerre, elle s'est juste transformée d'après nos connaissances actuelles. Ce ne sont plus les établis qui y jouaient un rôle dominant, mais ceux qui séjournaient dans le pays à titre provisoire.

Il n'est pas facile de rassembler les auteurs de la domination turque ni les poèmes liés aux confins hongrois, puisque la poésie ottomane évite de mentionner des faits concrets. En effet, il est rare de trouver des éléments qui indiquent la date ou le lieu de création. Et ceci est valable même pour les poèmes, certes peu nombreux, qui traitent le conflit religieux. Toutefois nous avons réussi à en découvrir quelques-uns écrits par le sultan Ahmed et le khan tartare Gazi Giray. Par contre, nous aurons plus de chance de trouver des références hongroises dans la littérature épique. A la fin du 16e siècle, les poèmes épiques (*mesnevi*) prospéraient encore et certains d'entre eux relataient des événements liés à la domination turque (effendi Sarhoş Abdî, Vücûdî Mehmed, Talikizâde Subhî). Les intermèdes en vers des chroniques essentiellement en prose demandaient également du talent (Cafer İyânî). Les chronogrammes (*târîh*) représentent un segment spécial des œuvres littéraires liées aux confins hongrois. Nous en connaissons beaucoup qui datent de la période de la guerre de 15 ans.

Même si les grandes campagnes n'ont pas été faites pour de longs séjours, elles ont permis aussi aux plus grands penseurs (tels effendi Sâdeddîn et son fils, effendi Hocazâde Mehmed) de l'époque de visiter les terres assujetties. Nous trouvons cependant aussi quelques poètes en service établis sur ce territoire dont les trois plus importants, pour la période examinée, sont le pacha Derviş, l'effendi Sarhoş Abdî et Cafer İyânî.

Balázs Sudár

DIE TÜRKISCHEN DICHTER DES FÜNFZEHNJÄHRIGEN KRIEGES

Resümee

Das sich früher im Aufschwung befindende literarische Leben blieb auch zur Zeit des Fünfzehnjährigen Krieges in der Gegend der Grenzfestungen bestehen, veränderte sich aber unseren derzeitigen Kenntnissen zufolge. Nicht den hier Angesiedelten, sondern den vorübergehend, für kurze Zeit hier Ansässigen kam eine führende Rolle zu.

Es ist keine einfache Aufgabe, die Dichter der Türkenherrschaft, oder die Gedichte bezüglich des ungarischen Grenzlandes zu sammeln, da die osmanische Dichtung konkrete Angaben meidet. Nur selten finden wir Hinweise, die den Zeitpunkt oder den Ort des Verfassens anführen. Dies gilt auch für die wenigen Gedichte, die sich mit dem Glaubenskrieg beschäftigen. Es ist uns aber trotzdem gelungen, einige aufzufinden, die aus der Feder von Sultan Ahmed, oder des tatarischen Khans, Gazi Giray, stammen. Im Kreis der epischen Literatur gibt es mehr Möglichkeiten, ungarische Bezüge zu finden. Ende des 16. Jahrhunderts existierten noch die epischen Dichtungen (*mesnevi*), ja sie erlebten in bestimmtem Sinne sogar ihre Blütezeit. Viele dieser Dichtungen erzählten gerade die Ereignisse der Türkenzeit (Efendi Sarhoş Abdî, Vücûdî Mehmed, Talîkizâde Subhî). Doch auch die lyrischen Einlagen der grundsätzlich prosaischen Chroniken bedurften des Dichtertalents (Cafer İyânî). Eine besondere Schicht der literarischen Werke bezüglich des ungarischen Grenzlandes sind die Chronogramme (*târîh*). Auch aus der Zeit des Fünfzehnjährigen Kriegs sind zahlreiche solche Werke erhalten geblieben.

Wenn auch die Feldzüge einen längeren Aufenthalt nicht ermöglichten, so gelangten doch auch die bedeutendsten Denker der Zeit in das Gebiet der Türkenherrschaft (Efendi Sâdeddîn und sein Sohn, Efendi Hocaizâde Mehmed). Wir finden aber auch Dichter, die tatsächlich hier lebten und dienten. Drei der wichtigsten sind in dieser Zeit Dervîş paşa, Efendi Sarhoş Abdî und Cafer İyânî.

Балаж Шудар

ТУРЕЦКИЕ ПОЭТЫ ЭПОХИ ПЯТНАДЦАТИЛЕТНЕЙ ВОЙНЫ

Резюме

Литературная жизнь, которая начала процветать гораздо ранее, не прекратилась полностью и в период долгой войны, но – согласно имеющимся у нас сведениям – она прошла определенные изменения. Руководящую роль в литературной жизни стали играть не постоянные поселенцы, а люди, находившиеся здесь иногда случайно, короткое время.

Мы находимся в нелегком положении, когда намереваемся собрать стихи, созданные поэтами в подвластных туркам землях или в венгерских оконечных крепостях, так как османская поэзия избегает упоминания конкретных данных. Редко можно встретиться с такими ссылками, в которых указывается дата или место создания стихотворения. Это действительно так же и для поэзии, посвященной борьбе вероисповеданий. И все же нам удалось выявить несколько таких авторов и произведений. Например поэт Ахмед султан или Гази Гираи татархан. Больше шансов имеется найти венгерские аспекты в кругу новеллистической прозы. В конце XVI-го столетия еще существовали, более того находились в стадии процветания эпические поэмы (*мешневи*), некоторые из которых повествуют именно о событиях турецкого владычества (Шархош Абди эфенди, Вюцюди Мехмед, Таликизада Субхи). О поэтической одаренности авторов свидетельствуют также и стихотворные вставки в хроники (Кафер Ийани). Литературные произведения, связанные с венгерскими оконечными крепостями – хронограммы (*тарих*) – представляют собой особый

слой оригинального жанра. Целый ряд таких произведений сохранился и из эпохи пятнадцатилетней войны.

Хотя большие военные походы и не давали возможности для более продолжительного пребывания здесь, все же благодаря им даже и самые значительные мыслители того времени участвовали в завоевательных кампаниях (например, Садеддин эфенди и его сын, Хоцазадэ Ахмед эфенди). Однако можно встретиться и с действительно проживавшими здесь и проходившими службу поэтами. Наиболее значительными в этот период были: Дервиш паша, Шархош Абди эфенди и Кафер Ийани.